

Grünhut Zoltán – Bodor Ákos

A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM HALLGATÓINAK EURÓPÁHOZ VALÓ VISZONYULÁSA

Absztrakt

Jelen tanulmány a Pécsi Tudományegyetem hallgatóinak Európához fűződő viszonyulásait igyekszik feltárni, kérdőíves módszerrel, különböző dimenziókra fókuszálva. Az írás bevezetője, empirikus vizsgálatok eredményeire támaszkodva, tömören összefoglalja a magyar lakosság Európa-képének főbb ismérveit. A saját adatok elemzése a kérdőív tematikai blokkjai szerint történik, a legegyszerűbb leírói statisztikákat alkalmazva. Az eredmények bemutatása az érzelmi kötődéssel kezdődik, majd az azonosságtudat vállalása, illetve az integrációról alkotott vélekedések elemzése következik. Bizonyos dimenziókat az elemzés szélesebb társadalmi kontextusban is tárgyal. E blokk eredményei azt tükrözik, hogy a diákok erősen kötődnek Európához, támogatják az integráció mélyülését, s fontosnak ítélik az EU-tagságot. A következő blokkból kiderül, hogy a hallgatóknak szilárd bizalma van az EU-s intézményekben, ösztönzik bizonyos szakpolitikák integrációját, ugyanakkor bizonytalanok annak kapcsán, mely kormányzati szinten összpontosuljanak a legfőbb jog- és hatáskörök. Végezetül az utolsó blokk a koronavírus-járványra és az EU intézkedéseire koncentrál. E rész eredményei szerint a diákok közös, uniós kihívásként értelmezik a járványt, s hisznek abban, hogy az EU sokat tett a járvány megfékezéséért

Kulcsszavak: Európa; percepciók és attitűdök; Pécsi Tudományegyetem

EU-fória és EU-fóbia – röviden a magyar lakosság változó Európa-képéről

2003. április 12-én népszavazást tartottak Magyarországon az Európai Unióhoz (EU) való csatlakozás ügyében, amely a maga 45,62%-os részvételi arányával eredményesnek bizonyult, és az érvényesen szavazó választópolgárok 83,76%-a támogatta a belépést. A transzatlanti integráció a rendszerváltó Magyarország egyik fő célkitűzése volt. A kilencvenes évek második felétől kezdett emelkedni a lakosság körében az EU-hoz csatlakozás támogatottsága, s egészen 2002–2003-ig ez maradt a tendencia (Pörzse, 2004). 35–40%-ról a duplájára emelkedett a támogatók aránya, majd a népszavazást követően, s a csatlakozás nyomán ez ismét negatív trendbe váltott (Lengyel & Göncz, 2010). A második Orbán-kormány hatalomra kerülése, vagyis 2010 óta egyre erőteljesebben EU-szkeptikus, majd EU-kritikus, manapság pedig már olykor nyíltan EU-pesszimista kormányzati intézkedések és kommunikációk dacára az EU lakossági megítélése még mindig viszonylag kedvező (vö.: Bíró-Nagy et al., 2012; 2016, Bíró-Nagy & Laki, 2019). Különösen igaz ez azokra a társadalmi rétegekre (fiatalokra, iskolázottakra, nagyvárosiakra), amelyek mindig is a legtámogatottabbak voltak az EU-val kapcsolatban (Bíró-Nagy & Szászi, 2022; Bíró-Nagy et al., 2022; Csepeli, 2019; Tardos, 2004). Az Európához való kötődés akkor is erős maradt a magyar lakosság körében, amikor az idealizált EU-kép és a mögöttes várakozá-

sok szétfoszlottak a csatlakozást követő valóságban, amely egybeesett gazdasági recesszióval, szabályozási és adminisztrációs standardok bevezetésével, intézményharmonizációs terhekkel stb. (Vásárhelyi, 2004). Jól tükrözi ezt, hogy miközben egy 2009-es felmérés szerint a magyarok 87%-a érzett kötődést Európához, csak 36%-uk gondolta az EU-s tagságot jónak, s csupán 32% vélte úgy, hogy a csatlakozás előnyére vált Magyarországnak (Göncz, 2010).

Az EU-tagságban ma a lakosság főként az uniós támogatásokat, a külföldi munkavállalási lehetőséget, a schengeni rendszert és a közös piacot ítéli jónak, miközben a túlzott szabályozásoktól, a migrációtól, a nemzeti szuverenitás csökkenésétől, s a gazdasági egyenlőtlenségek növekedésétől tart. A megkérdezettek fele szerint a „brüsszeli bürokrácia” rá akarja kényszeríteni a véleményét hazánkra, de azért azzal tisztában van a többség, hogy az EU-tól sok pénzt kapunk, s az emberek nagyobbik része azt is elismeri, jobbak a lehetőségeik az EU-csatlakozás óta. A lakosság szeretne Eurót fizetőeszközként, támogatja bizonyos szakpolitikákra vonatkozóan a döntési jog- és hatáskörök megosztását az illetékes uniós szervekkel, s egyáltalában jobban bízik az EU-s intézményekben, mint a hazaiakban (Bíró-Nagy et al., 2022). Bíró-Nagy és kutatótársai (2022) szerint a magyarok kevesebb mint 15%-a konzekvensen EU-szkeptikus, de ennél lényegesen többen hajlamosak kritizálni az EU-t. A magyar fiatalok EU-képe nem tér el a lakosságétól (Bíró-Nagy & Szabó, 2021). Alapvetően EU-pártiak, de – talán jellemző érték- és normaválasztásaik miatt is – nincsen kiforrott, kulturális jellegű európai összetartozás-tudatuk; inkább jóléti és jólléti fejlődést (anyagi stabilitást, kiaknázható előnyöket, munkahelyt, tanulást, utazást stb.) várnak az EU-tól (Csepeli, 2019). S éppen ezért ébreszthetők bennük is félelmek, szorongások, előítéletek, mérhető módon például a bevándorlás kapcsán (vö.: Bíró-Nagy & Szabó, 2021).

A politikai közbeszédből és a társadalmi közhangulatból-közvéleményből tehát ellentétes EU-kép rajzolódik ki. Nincs EU-fóbia, de elmúlt már a 2000-es évek eleji „EU-fória” is a lakosság körében. Orbán Viktor miniszterelnök 2021 nyarán kifejtett hatpontos EU-terve, amelyben az integráció teljes újragondolását javasolta a nemzetállamok alapvető megerősítésével és az uniós intézmények jelentős meggyengítésével, valamint az idén nyáron felvázolt kulturális elképzelései az új Európáról, amelyet a még mindig homogén társadalmú (azaz „nem kevert fajú”) kelet-európai nemzetek fognak újradefiniálni és újraépíteni a „hanyatló Nyugat” helyett, elviékben – a felmérések szerint – nem tükrözi a magyar lakosság Európa-képét. De mégis reflektál valamiféle nehezen megragadható hagyományos „magyar virtusra”. E jelenség egyik kiváló megragadása Vásárhelyi Mária (2004) tanulmányában fedezhető fel. Kutatótársaival ezerfős, országos reprezentatív mintán vizsgálták a magyar lakosság Európával kapcsolatos percepcióit és attitűdjeit. Kérdőívük egyik blokkja azt igyekezett felmérni, miként látják a válaszadók – történelmi léptékben – Magyarország és Európa viszonyát. Állításokat fogalmaztak meg, s az egyetértés szintjére voltak kíváncsiak. Érdeemes ideidézni néhány számadatot a vizsgálatból. 78% egyetértett, 17% részben egyetértett azzal az állítással, hogy Magyarország mindig is Európához tartozott. De 13% + 36% azzal is egyetértett, illetőleg részben egyetértett, hogy Európa soha nem akarta befogadni a magyarokat. 46% + 36% teljesen vagy részben

egyértett azzal az állítással, miszerint a történelem során Európa általában cserbenhagyta a magyarokat. Szerény 16% nem értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy Magyarország nélkül nincs Európa. Viszont 29% teljesen, míg 41% részben egyetértett azzal, hogy mi magyarok sohasem számíthatunk más országok segítségére, és a jövőben is csak magunkra számíthatunk. Csupán a válaszadók 14%-a volt az EU csatlakozás ellen, de közben 48% teljesen vagy részben azonosulni tudott azzal a kijelentéssel, hogy Magyarországnak az a legjobb, ha nem csatlakozik semmilyen szövetséghez, hanem a maga útját járja. Vársárhelyi (2004) vizsgálatában az a – talán nem túlzás így nevezni – társadalmi kedélyállapot ölt alakot, amelyben az odatartozás vágyának, a közösségbe fogadottság óhajának és a haragos, megvető bezárkózásnak az egyvelege megfér egymás mellett. Ahogy a politikai kommunikációban és narratívákban, úgy kétségkívül a lakossági közvélemény-kutatásokban is gyakran feltűnnek ilyesféle, egymással kibékíthetetlen percepciók, attitűdök, meggyőződések Európával összefüggésben. Emiatt fontos újra és újra elővenni, vizsgálni, tárgyalni a témát, értelmezni a tendenciákat. Írásunk ezen átfogóbb kutatási törekvéshez kíván hozzájárulni.

A Pécsi Tudományegyetem hallgatóinak Európa-képe

A Pécsi Tudományegyetem hallgatóinak Európához való viszonyulását kérdőíves módszerrel vizsgáltuk. A lekérdezés 2021. november 8–11. és november 15–18. között valósult meg. 250 fős mintán készült a felmérés, nem valószínűségi mintavétellel, a PTE valamennyi karának hallgatóit érintve. A lekérdezés személyes formában történt, kérdezőbiztosok közreműködésével. A kérdőív három nagyobb tematikai blokk szerint strukturálódott. Ezek egyike volt az Európával kapcsolatos viszonyulásokra, percepciókra és attitűdökre fókuszáló rész. Az Európa-blokk további tartalmi egységekre tagolódott. Az első rész általában a válaszadók Európához fűződő kötődését igyekezett feltárni, illetve azt a nemzeti azonosságtudattal is összevetni. A második egység az európai uniós szakpolitikák átfogóbb megítélésére vonatkozott. A harmadik rész pedig a koronavírus-járvány kontextusában vizsgálta az EU felkészültségéről és politikai reakcióiról vallott egyéni vélekedéseket. A felmérésben használt kérdések egyik részét változatlan megszövegezéssel vettük át nemzetközi kérdőívekből, köztük a European Social Survey-ből (ESS) (ESS, 2020), az Eurobarometerből (Youth Survey 2021), valamint a European Values Studiesből (EVS) (EVS, 2017). Ezek mellett részint vagy teljes egészében saját fejlesztésű kérdések is szerepeltek a felmérésben. Jelen tanulmány a legegyszerűbb leírói statisztikát alkalmazva kívánja bemutatni az alaperedményeket.

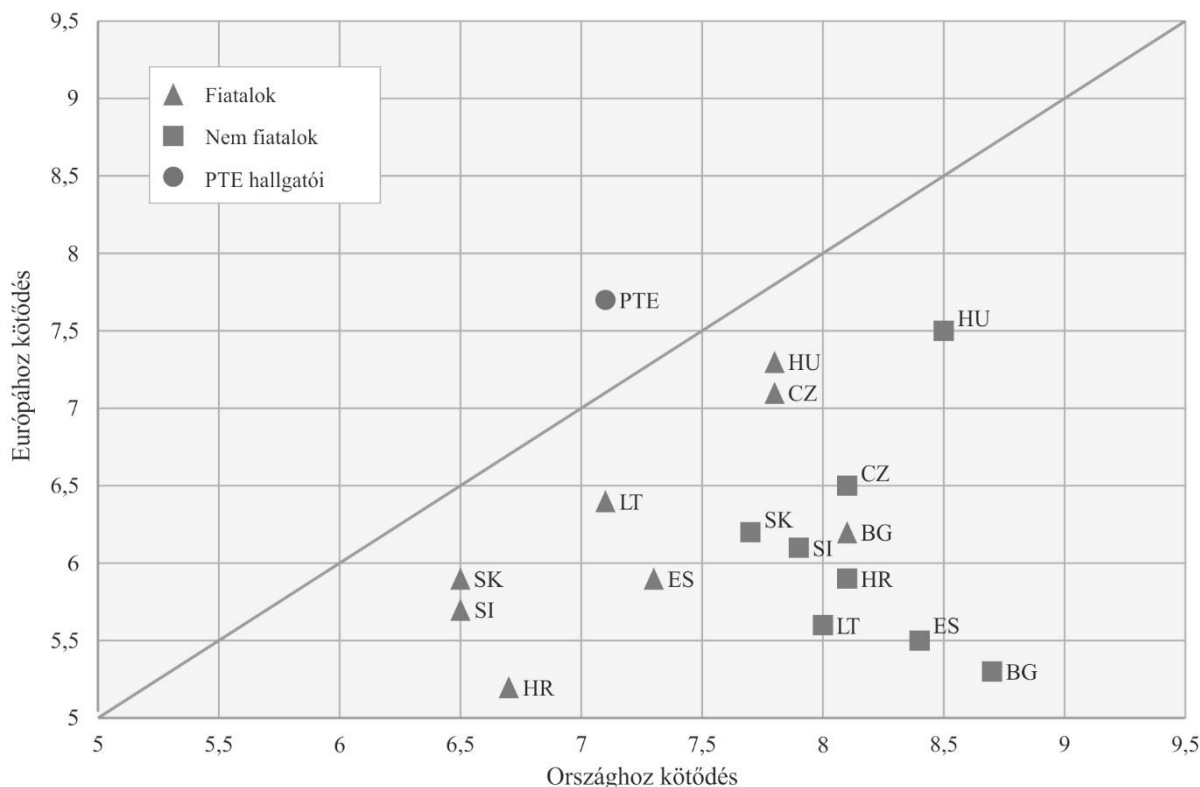
Először is a hallgatók Európához fűződő érzelmi kötődését igyekeztünk felmérni, mégpedig a Magyarországhoz való kapcsolódással párhuzamba állítva azt. Kérdéspárunkat az ESS-ből vettük át, tartalmilag teljesen azonos szövegezéssel. Nemzetközi adatbázisokban nem olyan régóta alkalmazzák ezt a mutatópárt, elsősorban azzal a céllal, hogy a közösséghez tartozás nemzeti és transznacionális vetületeinek esetleges konfliktusosságát, különösen annak emocionális tartalmát mérni lehessen (Risse, 2010). A megértendő jelenség viszonylag újszerű, hiszen évtizedekig az európai integrációs folyamat, azaz a szupranacionális közpolitikák (policies), hatalomgyakorlási módok (politics) és szervezeti formák (polities) kiépülése harmonikusan megfért a nemzeti identitás primátusával (Cram,

2012). Ugyanakkor a legutóbbi évek során sok tagállamban megindult a nemzeti azonosság-tudat újradefiniálása éppen az EU-s „szuperállami” törekvésekkel, illetve az „európai olvasztótégellyel” szemben (Fligstein et al., 2012; Hobolt & Tilley, 2014). Miután Magyarországon is érvényesül egy ilyesféle nacionalista ellendinamika (Bíró-Nagy et al., 2012; 2022), így okvetlenül fontos látni, a diákok miként értelmezik nemzeti és európai kötődésük viszonyát.

E tartalmi blokk első kérdéspárja a következő megszövegezéssel szerepelt: (1) Az emberek eltérő módon kötődhetnek az országhoz, amelyben élnek. Te mennyire kötődsz érzelmileg Magyarországhoz? (2) És mennyire kötődsz érzelmileg Európához? Ebben a sorrendben következtek a kérdések, illeszkedve az ESS módszertanához (Boehnke et al. 2012), illetve ugyanúgy, mint a nemzetközi adatbázisban, a hallgatók egy 0–10-es 11 fokú skálán adhatták meg válaszukat, ahol a 0 azt jelentette egyáltalán nem kötődök érzelmileg, a 10 pedig azt, nagyon kötődök érzelmileg. A Magyarországhoz való érzelmi kötődés átlagértéke a mintában 7,10, míg az Európához való kötődéssé 7,67. Mindkét érték tehát relatíve magas, a kettő közötti különbség azonban érdemi. A PTE-s diákok általában erősebbnek érzik az Európához, mint a Magyarországhoz való kötődésüket.

Ezen eredményeket érdemes elhelyezni egy szélesebb társadalmi kontextusban is. Az összehasonlításhoz az ESS legutolsó, 10. hullámából veszünk adatokat (2020-as felmérés). Miután e lekérdezés adatbázisa egyelőre csak korlátozottan hozzáférhető, így nyolc kelet-európai ország (Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Litvánia, Szlovákia, Szlovénia és Magyarország) mintáit fogjuk a PTE-s eredményekkel együtt elemezni. Mindez nem probléma, hiszen csupa olyan országról van szó, amelyek Magyarországgal együtt, vagy nem sokkal azt követően csatlakoztak az EU-hoz. Az ESS országos szintű lakossági reprezentatív mintáin elkülönítettük egymástól a fiatalabb és az idősebb generációkat, s az elemzésben eszerint mutatjuk be az eredményeket. Összesen két korcsoportot hoztunk létre, az egyikbe a legfeljebb 30 éves, míg a másikba az ennél idősebb válaszadók kerültek. Az érzelmi kötődésre vonatkozó kérdéspárt egy közös ábrán jelenítjük meg (1. ábra). Az egyes adatpontok azt mutatják, hogy a nyolc ország fiatal (f) és nem fiatal (nf) korcsoportjaiban, valamint a saját egyetemi mintánkban milyen átlagértékeket vettek fel az érzelmi kötődés válaszaik. A vízszintes tengely ábrázolja a saját országhoz/nemzetéhez, míg a függőleges az Európához való kötődést.

1. ábra: A saját országhoz/nemzethez és az Európához való érzelmi kötődés nyolc kelet-európai országban, valamint a PTE-s hallgatók körében

Forrás: szerzői szerkesztés ESS 10. és saját adatok alapján

Az 1. ábra tükrében a saját országhoz/nemzethez és az Európához való érzelmi kötődés különböző aspektusait elemezhetjük, összehasonlítva az egyes országok, illetve a saját egyetemi mintánk adatait. Ezek a vizsgálható szempontok a következők: (1) külön-külön az érzelmi kötődés két dimenziójának elhelyezkedései; (2) a két dimenzió együttes elhelyezkedése; (3) a fiatalok és a nem fiatalok attitűdjeinek esetleges eltérései.

A saját országhoz/nemzethez való érzelmi kötődés esetében mindenhol meglehetősen magasak az átlagértékek, de eltérések azért mutatkoznak az egyes társadalmak esetében. Általában megállapítható, hogy a fiatalok és a nem fiatalok körében is hasonló sorrend alakul ki az államok között. Minden vizsgált társadalom esetében elmondható, hogy a fiatalok körében kevésbé intenzív a saját országhoz/nemzethez fűződő érzelmi kötődés, mint az idősebb korosztályban. Magyarország mindkét korcsoportban a sorrend elején helyezkedik el. Ám a PTE hallgatóinak kötődése Magyarországhoz jelentősen alacsonyabb átlagértéket mutat, mint általában a magyar fiatalok kötődése (magyar nem fiatalok: 8,5; magyar fiatalok: 7,8; PTE-s diákok: 7,1).

Az Európához való érzelmi kötődés átlagértékei valamennyi vizsgált társadalomban alulmaradnak a saját országhoz/nemzethez való kötődés átlagértékeihez képest. E megállapítás mindkét vizsgált korcsoportra igaz. A kétdimenziós ábrán mindez látványosan megmutatkozik, hiszen az összes ország esetében azt látjuk, hogy mindkét adatpont a két tengely ugyanazon értékei mentén húzódó egyenes alatt helyezkedik el. Vagyis az x tengely értékei valamennyi társadalom esetében magasabbak, mint az y tengelyen mérték (Magyarországon a nem fiataloknál 8,5 vs. 7,5, míg a fiataloknál 7,8 vs. 7,3). Az ábrán

egyetlen kivétel látszik, és ez a PTE-s diákok adatpontja, akik – ahogy az már szóba került – erősebben kötődnek Európához, mint Magyarországhoz. Egyébiránt a fiatalok és nem fiatalok Európához való érzelmi kötődése tekintetében nem látható olyan egyértelmű mintázat, mint amit a saját országhoz/nemzethez való viszonyulás esetében tapasztaltunk, tudniillik hogy az idősebb generációk erősebben kötődnek a saját országukhoz/nemzetükhöz, mint a fiatalok. Európa esetén néhány országban, így Bulgáriában, Csehországban, Észtországban és Litvániában a fiatalok mutatnak erősebb kötődést, míg Magyarországon, Szlovéniában és Szlovákiában az idősebbek.

E kontextualizáló elemzés után visszakanyarodva a PTE-s felmérésünkhöz, az érzelmi kötődéshez hasonló mutatópárként szerepeltettük a kérdőívben a közösséghez tartozás felvállalását. Olyan kérdésben gondolkoztunk, ami szintén egyfajta emocionális tartalom révén reflektál az azonosságtudatra. Végül amellet döntöttünk, hogy a közösséghez tartozás egyik objektív, jogi kategóriaként behatárolt dimenziójára kérdezzük rá, egész pontosan arra, mennyire érzi magát büszkének állampolgársága miatt a válaszadó. Kérdéspárunkat a következőképpen fogalmaztuk meg: (1) Mennyire vagy büszke arra, hogy magyar állampolgár vagy? (2) És Mennyire vagy büszke arra, hogy európai uniós állampolgár vagy? A diákok számára négy válaszlehetőséget adtunk meg: a) nagyon büszke vagyok; b) meglehetősen büszke vagyok; c) nem vagyok nagyon büszke; d) egyáltalán nem vagyok büszke. Eredményeinket az 1. táblázat közli.

1. táblázat: Az állampolgárságra való büszkeség megítélése a PTE-s hallgatók körében

	Magyar állampolgárság	EU-s állampolgárság
Nagyon büszke vagyok	16,9%	14,9%
Meglehetősen büszke vagyok	52,2%	66,7%
Nem vagyok nagyon büszke	26,5%	16,5%
Egyáltalán nem vagyok büszke	4,0%	2,0%
Nem tudom	0,4%	-
Nem vagyok magyar/EU-s állampolgár	-	-

Forrás: szerzői szerkesztés saját adatok alapján

Az 1. táblázat adatai szerint a PTE-s hallgatók között ugyan többen nagyon büszkék a magyar állampolgárságukra, mint az európai uniósra (16,9% vs. 14,9%), de lényegesen többen érznek meglehetősen büszkeséget az európai, mint a magyar állampolgárságuk miatt (66,7% vs. 52,2%). Ilyen módon, ha a büszkeségre reflektáló válaszokat összevonjuk, akkor a megkérdezettek több mint 81%-a büszke az EU-s állampolgárságára, miközben a magyarra csak 69,1%. Figyelemre méltó számadat, hogy a PTE-s diákok 30%-a nem nagyon, vagy egyáltalán nem büszke a magyar állampolgárságára. E mutatópár tehát erősen összecseng azzal, hogy a hallgatók erősebben kötődnek Európához, mint Magyarországhoz.

Szintén az ESS-ből vettük át azt a meglehetősen régóta használt változót, amely az európai integrációs folyamat melletti elköteleződést igyekszik felmérni (Jacquier, 2012; Lengyel & Göncz, 2009). A kérdés megszövegezésén nem változtattunk, s az ESS-ben alkalmazott módon, az érzelmi kötődéses kérdéspár után tettük fel azt a hallgatók számára. Maga a kérdés így hangzik: Az Európai Unióval kapcsolatban vannak, akik azt mondják, az integrációnak tovább kell folytatódnia. Mások szerint az Európai Unió már így is túlságosan egységesített. Kérlek, helyezd el véleményed a következő válaszlapon segítségével egy

olyan skálán, ahol a 0 azt jelenti, az EU már így is túlságosan egységesített, míg a 10 pedig azt, hogy az EU integrációnak tovább kell folytatódnia. Mint az egyértelmű, ezúttal is 0–10-es 11 fokú skálát alkalmaztunk. A hallgatók körében 6,66-os átlagot mértünk, tehát a többség elkötelezett amellett, hogy az integrációnak folytatódnia kell. Eredményünket ezúttal is elhelyezhetjük egy szélesebb kontextusban. A már ismertetett módon, most is az ESS 10. hullámának adatait hívtuk segítségül. Ugyanúgy nyolc kelet-európai ország esetében néztük meg, hogy a fiatal és nem fiatal korcsoportban (lásd a bontás részleteit fentebb), milyen átlagértékeket vett fel az integrációs folyamat melletti elköteleződés (2. táblázat)

2. táblázat: Az integrációs folyamat melletti elköteleződés nyolc kelet-európai országban és a PTE-s hallgatók körében

	nem fiatalok		fiatalok	PTE-s hallgatók
Szlovénia	6,3	Litvánia	6,9	6,7
Litvánia	6,2	Bulgária	6,6	
Bulgária	5,8	Észtország	6,3	
Horvátország	5,6	Szlovákia	5,9	
Magyarország	5,2	Szlovénia	5,9	
Észtország	5,0	Csehország	5,8	
Csehország	4,8	Magyarország	5,6	
Szlovákia	4,6	Horvátország	5,5	

Forrás: szerzői szerkesztés ESS 10. és saját adatok alapján

A 2. táblázat adatai szerint, a PTE-s hallgatók elköteleződése az európai integrációs folyamat mellett az egyik legerősebb a vizsgálat társadalmi csoportok körében. Csak a litván fiatalok esetében mért átlagérték magasabb. Összevetve általában a magyar fiatalokkal és nem fiatalokkal azt látjuk, hogy a PTE-s diákok lényegesen támogatóbb attitűddel bírnak az integráció folytatása vonatkozásában.

E tartalmi blokk utolsó kérdéspárja arra vonatkozott, hogy a hallgatók miként gondolkoznak az uniós tagságról. Az elégedettség különböző lehetséges dimenzióinak feltérképezése helyett, egy alapmutatóra koncentráltunk: kiléptetnék-e Magyarországot az EU-ból, illetve ha nem lenne annak tagja, szeretnék-e a csatlakozást. Egész pontosan a következő kérdéseket tettük fel: (1) *Ha Magyarország még nem lenne az Európai Unió tagállama, és ma népszavazást tartanának itthon arról, hogy csatlakozzunk-e, te igennel vagy nemmel szavaznál?* (2) *És ha ma népszavazást tartanának arról, hogy Magyarország maradjon-e az EU tagállama, te igennel vagy nemmel szavaznál?* Mindkét kérdés esetében nagyon magas, 90% feletti az igenek aránya a mintában (az első kérdésnél 92,8%, a másodikonál 95,6%). Eszerint tehát a hallgatók körében alig páran képzelik el Magyarországot az EU-n kívül.

Az imént tárgyalt mutatók az Európához való viszonyulás általánosabb aspektusait igyekeztek megragadni (érzelmi kötődést, az azonosságtudat vállalását, az uniós tagság megítélését, valamint az integrációs elköteleződést). Ezekhez képest az ún. intézményi bizalom jelensége már valamelyest konkrétabb, s így mindenképpen árnyaltabb formában

fejezi ki e viszonyulás többrétegűségét, amennyiben Európa mint elképzelt, ideaszzerű entitás, illetve az Európai Unió mint politikai projekt egésze helyett, egzakt intézmények megítélésére összpontosít. Az intézményi bizalom elmélete egyfelől hangsúlyozza, hogy az egyén bizalma (vagy bizalmatlansága) sohasem az adott intézmény felé nyilvánul meg (ami egzaktságában is absztrakció marad), hanem mindig az azt létrehozó és működtető emberek irányában (Sztompka, 1999). Másfelől e teóriák azt is kiemelik, hogy az intézményekbe vetett bizalom nem azonos az intézményekkel való elégedettséggel (vö.: Hardin, 1998). Offe (1999) gondolatmenetét követve, sokkal inkább azt fejezi ki e jelenség, hogy az egyén miként vélekedik arról, vajon az adott intézmény, illetve annak felelős reprezentánsai képesek lennének-e szándékosan ártani neki. A bizalom eszerint azt jelenti, hogy az egyén bízik abban, szándékosan nem tennének neki rosszat az adott intézményi szereplők.

Az intézményi bizalom mérésének bevett kérdőíves eszköze van a szakirodalomban (Boda & Medve-Bálint, 2012), illetve a nemzetközi adatbázisokban, amelyen – jellegét tekintve – nem változtattunk, csupán a megnevezett intézmények körét alakítottuk a magunk módján. Törekvésünk az intézményi kör meghatározása során az volt, hogy a magyar és az európai intézményekbe vetett bizalom összehasonlítható legyen. A kérdés pontos szövegezése a következő volt: „*Te személy szerint mennyire bízol a következő intézményekben...?*” A megkérdezettek ez esetben is egy 0–10-es 11 fokú skálán adhatták le a válaszukat, ahol 0 azt jelentette, hogy egyáltalán nem bízok az adott intézményben, a 10 pedig azt, teljesen megbízok az adott intézményben. Három-három – mindenki számára jól ismert és könnyen megragadható – hazai és európai uniós intézményről kérdeztük az egyetemistákat. Az eredményeket a 3. táblázat összegzi.

3. táblázat: A PTE hallgatóinak intézményi bizalma

Intézmény	Átlag
1) ...a magyar parlamentben	4,95
2) ...a magyar kormányban	4,41
3) ...a magyar jogrendszerben	5,80
4) ...az Európai Parlamentben	6,20
5) ...az Európai Bizottságban	6,31
6) ...az Európai Unió jogrendszerében	6,79

Forrás: szerzői szerkesztés saját adatok alapján

A 3. táblázat adatai alapján világosan látszik, hogy a PTE hallgatói inkább érznek bizalmat az európai uniós, mint a hazai intézmények felé: az előbbiek összevont átlaga 6,43, míg az utóbbiaké csak 5,05. A felsorolt magyar intézmények közül a legnagyobb bizalma a jogrendszerben van a megkérdezetteknek, ám ez is alacsonyabb bármelyik EU-s intézmény átlagértékénél. Különösen mérsékelt a hallgatók bizalma a magyar kormányban, miközben az EU végrehajtó szervéhez, az Európai Bizottsághoz inkább bizalommal viszonyulnak (a két intézmény átlaga között majdnem két értékkülönbség van a 11-es skálán).

Ezt követően megtudakoltuk a hallgatók álláspontját arról, szerintük az EU társadalmait mennyire fűzik össze közös értékek és normák, illetve milyen mértékben tartják egyben az integrációt közös gazdasági érdekek. E dimenziókhöz hasonló kérdőívelemekkel az Eurobarometer operál, azt feltérképezni igyekezvén, hogy az emberek inkább érték-

vagy érdekalapú együttműködésnek vélik az EU-t. Mi is ezt akartuk megérteni, ezért a következő szövegezéssel tettünk fel két kérdést a felmérésben: *Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal?* (1) *Az EU tagállamok társadalmait közös értékek és normák fűzik össze.* (2) *Az EU tagállamok társadalmait közös gazdasági érdekek fűzik össze.* A megkérdezettek számára öt válaszlehetőséget adtunk meg: a) egyáltalán nem értek egyet; b) nem értek egyet; c) egyet is értek, meg nem is; d) egyetérttek; e) teljesen egyetérttek. A hallgatók válaszait az 4. táblázatban látjuk.

4. táblázat: A PTE hallgatóinak vélekedései arról, az EU tagállamok társadalmait mennyire jellemzik közös értékek és közös érdekek

	Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Egyet is értek, meg nem is	Egyetérttek	Teljesen egyetérttek
Az EU tagállamok társadalmait közös értékek és normák fűzik össze.	4,8%	29,7%	40,2%	20,5%	4,4%
Az EU tagállamok társadalmait közös gazdasági érdekek fűzik össze.	2,4%	12,4%	26,9%	46,2%	12,0%

Forrás: szerzői szerkesztés saját adatok alapján

A 4. táblázatról könnyen leolvasható, hogy a PTE-s diákok közel 35%-a nem ért egyet azzal az állítással, hogy az uniós tagállamok társadalmait közös értékek és normák fűznék össze, miközben további 40% csak részint tud ezzel egyetérteni. Ezek szerint tehát a hallgatók háromnegyede a közös európai értékekben és normákban nem tud hinni vagy csak mérsékelten. Ezzel ellentétben viszont a válaszadók több mint 58%-a úgy gondolja, az EU összetartó ereje a közös gazdasági érdekekben keresendő. Ez utóbbi állítással csak a diákok kevesebb mint 15%-a nem tud azonosulni. Úgy tűnik tehát, a hallgatók elkötelezett Európa-párti beállítódása jórészt nélkülöz egy közös kulturális talapzatra támaszkodó, poszt-materiális jellegű európai összetartozás-tudatot, s sokkal inkább valamiféle racionálisan mérlegelt, kölcsönös érdekérvényesítésből táplálkozik. Persze nem szabad szemelőt következtetéseket levonni e két változóból, de talán nem túlzás azt állítani, a PTE-s diákok meglehetősen idealizálatlan formában, elsősorban gazdasági célokat szolgáló politikai entitásként értelmezik az EU-t (amely percepció – mint fentebb láttuk – jellemző a magyar lakosságra és azon belül az ifjúságra is).

E kérdéspárhoz szorosan kapcsolódik a következő mutató, amely azt próbálta kideríteni, mit gondolnak a válaszadók arról, Magyarország érdekeire kellő figyelemmel van-e az EU (*Mennyire értesz egyet a következő állítással? Magyarország érdekeit kellőképpen figyelembe veszi az Európai Unió.*) (5. táblázat).

5. táblázat: A PTE hallgatóinak megítélése arról, az EU elegendő figyelemmel van-e a magyar érdekekre

	Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Egyet is értek, meg nem is	Egyetérttek	Teljesen egyetérttek
Magyarország érdekeit kellőképpen figyelembe veszi az Európai Unió.	2,8%	26,5%	44,6%	22,5%	3,6%

Forrás: szerzői szerkesztés saját adatok alapján

A 5. táblázat adatain az látszik, hogy a hallgatók körülbelül ugyanakkora hányada ért egyet az állítással, mint ahányan nem, miközben jelentős, 44% feletti a bizonytalanok aránya. Erősen megosztott tehát a diákok véleménye arról, hogy a magyar érdekekre kellő odafigyeléssel van-e az EU. A magyar kormány EU-s szervekkel folytatott heves politikai csatározásai, illetve a kormányzati kommunikáció EU-kritikus narratívája miatt talán nem meglepő, hogy e kérdésben polarizálódott a hallgatók álláspontja (egyébiránt ez is illeszkedik – lásd a bevezetőt – a magyar lakosság jellemzően Európa-párti, de mégis EU-kritikus attitűdjéhez).

A következő vizsgálati szempont azt próbálta feltárni, mit gondolnak a hallgatók arról, milyen politikai szintre kellene – a jelenlegi struktúrákhoz képest – több jog- és hatáskört telepíteni. Az EU egy többszintű – szupranacionális, nemzeti és különféle szubnacionális kormányzati szinteket felölelő – politikai entitás (Horváth, 2012). E jellege inherensen következik az integrációs konstellációból, ugyanakkor az egymással rivalizáló ideológiák és politikai, gazdasági, civil társadalmi érdekek, a maguk Európa-finalitása (pl.: szuperállam, föderáció, konföderáció, laza multilaterális intézményi együttműködés nemzetállamok között, regionalizálódás, lokalizáció stb.) szerint, folyamatosan törekednek arra, hogy e többszintű struktúrán belül máshova összpontosítsák a jog- és hatásköri kompetenciák javát (Jones et al., 2012). A hatalomtelepítésről való vélekedés okvetlenül összefügg azzal, hogy valaki több vagy kevesebb Európát látna szívesen, azaz az integráció előrehaladását vagy éppen ellenkezőleg, annak lassítását szeretné (e dimenziót fentebb már tárgyaltuk). Ám ez a kapcsolat nem szükségszerűen egyirányú, tehát a mélyebb integrációnak nem az egyetlen útja a szupranacionális szintű hatalomgyakorlás kiterjesztése. Felmérésünkben három kérdéssel igyekeztünk megragadni, vajon a hallgatók miként vélekednek arról, *kié legyen a hatalom az EU-n belül?* A kérdések pontos szövegezése a következőképpen hangzott: *Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal? (1) Több döntési jog- és hatáskört kellene adni az EU-s intézményeknek. (2) Több döntési jog- és hatáskört kellene adni a nemzeti kormányoknak az EU-n belül. (3) Több döntési jog- és hatáskört kellene adni a helyi önkormányzatoknak az EU-n belül.* A megkérdezettek számára ez esetben is a már ismert öt válaszlehetőség kínálkozott: a) egyáltalán nem értek egyet; b) nem értek egyet; c) egyet is értek, meg nem is; d) egyetérték; e) teljesen egyetérték. A válaszok megoszlását a 6. táblázat mutatja.

6. táblázat: A PTE hallgatóinak vélekedései arról, milyen politikai szintre lenne indokolt több jog- és hatáskört telepíteni az EU-n belül

	Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Egyet is értek, meg nem is	Egyetérték	Teljesen egyetérték
1. Több döntési jog- és hatáskört kellene adni az EU-s intézményeknek.	2,8%	14,9%	45,0%	34,1%	3,2%
2. Több döntési jog- és hatáskört kellene adni a nemzeti kormányoknak az EU-n belül.	0,4%	17,7%	34,9%	42,6%	4,4%
3. Több döntési jog- és hatáskört kellene adni a helyi önkormányzatoknak az EU-n belül.	2,0%	11,6%	35,7%	47,0%	3,6%

Forrás: szerzői szerkesztés saját adatok alapján

A 6. táblázat adatai meglehetősen kusza képet mutatnak arról, hogy a PTE-s hallgatók miként képzelik el a kormányzati szintek közötti hatalommegosztást az EU-n belül. Egyfelől inkohereciára utal, hogy mindhárom kérdés esetében az egyetértek és teljesen egyetértek válaszok aránya magasabb, mint a nem értek egyet és egyáltalán nem értek egyet válaszoké. Ez azért inkohereciós, mert eszerint sok megkérdezett több kormányzati szinten is szívesen venné, ha a döntési jog- és hatásköröket kiterjesztenék. Nincs tehát igazi preferenciájuk. Elviekben persze nem feltétlenül kell a hatalmi autonómiát és szuverenitást nulla végösszegű játszmaként felfogni, ahol valamelyik szint jog- és hatáskörbővülése okvetlenül a másik szint(ek) kompetenciavesztését jelenti, ám a gyakorlatban azért rendszerint ez mégis így van. Ezért talán érdemes kicsit utánajárni annak, hogyan alakultak a megkérdezettek válaszkombinációi.

Először is megnéztük, a teljes mintához képest hányan mondták mindhárom állítás esetében azt, hogy nem tudnak azokkal egyetérteni. Mindösszesen két ilyen válaszadó volt. Tehát a fennálló többszintű kormányzati struktúrában belül a hallgatók 99%-a szívesen látna valamiféle átrendeződést. 5,6%-a a válaszadóknak mindhárom állítás kapcsán bizonytalan volt, vagyis az állításokkal részint egyetértett, részint nem. Azaz 90% mondott véleményt arról, miféle jog- és hatásköri változást kíván. Ám 10,4%-a a mintának mindhárom állítással egyetértett, tehát minden szinten bővítené a döntési kompetenciákat, ami inkohereciós álláspont. Így igazából a minta körülbelül 80%-a fejezte ki világosan hatalomújraelosztási preferenciáját a szupranacionális, nemzeti és szubnacionális szintek között. Mint az a 6. táblázat adataiból leolvasható, körülbelül a válaszadók egyharmada bővítené az uniós szint jog- és hatásköreit. E válaszadói csoporton belül azonban csak 7,5% mondott nemet a másik két állításra. Így a mintán belül viszonylag kevesen kívánják kizárólag az EU-s kompetenciák kiterjesztését. Ugyanezen csoporton belül 18,3% csak a nemzeti kormányzat esetében utasítja el a jog- és hatáskörök lehetséges bővítését. Azaz a teljes minta körülbelül 8-9%-a kívánja a szupranacionális szint erősödését a nemzeti kormányokkal szemben. Ez nem jelentős szám. Mindeközben azon válaszadói csoport esetében, akik bővítené a nemzeti és/vagy helyi önkormányzati kompetenciákat van egy erős 20%, akik viszont csökkentenék az uniós döntési jog- és hatásköröket. Nem sikerült tehát pontos képet kapni a hallgatók többszintű kormányzással kapcsolatos, szintek közötti hatalommegosztási elképzeléseiről, de mintha úgy tünne, a diákok inkább a kompetenciák decentralizálása mellett vannak.

A hallgatók Európához való viszonyulását néhány meghatározó szakpolitikai terület vonatkozásában is felmértük. Elsősorban az érdekelt minket, támogatnák-e az integrációs folyamat mélyülését olyan, feszült érdekellentéteket kiváltó szakpolitikák terén, amelyek stratégiai tervezése, szabályozása, valamint kormányzati végrehajtása jelenleg inkább nemzeti hatáskörben történik. A kül- és biztonságpolitikával, a klíma- és energiapolitikával, valamint a bevándorlás- és menekültpolitikával kapcsolatban kérdeztük a hallgatókat. *Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal? (1) Az EU-nak szüksége van egységes kül- és biztonságpolitikára. (2) Az EU-nak szüksége van egységes klíma- és energiapolitikára. (3) Az EU-nak szüksége van egységes bevándorlás- és menekültpolitikára.* A megkérdezettek számára ez esetben is a már fent ismertetett öt válaszlehetőséget biztosítottuk (7. táblázat).

7. táblázat: A PTE hallgatóinak percepciói bizonyos szakpolitikák integrációjáról

	Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Egyet is értek, meg nem is	Egyetérttek	Teljesen egyetérttek
5. Az EU-nak szüksége van egységes kül- és biztonságpolitikára.	0%	4,8%	8,8%	56,6%	29,7%
6. Az EU-nak szüksége van egységes klíma- és energiapolitikára.	0,8%	1,2%	7,2%	45,8%	44,6%
7. Az EU-nak szüksége van egységes bevándorlás- és menekültpolitikára.	4,4%	12,9%	25,7%	39,8%	17,3%

Forrás: szerzői szerkesztés saját adatok alapján

A 7. táblázatban közölt adatok szerint a PTE-s diákok mindhárom szakpolitika terén határozott integrációpártiak. Kimagasló, 90% feletti azok aránya a mintában, akik egyetértenek azzal az állítással, hogy az EU-nak szüksége van egységes klíma- és energiapolitikára. E kérdés esetében mindössze 2% mondta azt, hogy ez helytelen lépés lenne. Szintén nagyon magas, 87% feletti azok aránya a mintában, akik a kül- és biztonságpolitika területén egységes uniós irányítást szeretnének látni. E szakpolitika esetében is 5% alatti az integrációt ellenzők hányada. A bevándorlás- és menekültpolitika kapcsán már megosztottabbak a hallgatói vélemények. Bár e szakpolitika esetében is az egyértelmű többség integrációpárti, de ez már csak a minta 57%-a. A megkérdezettek egynegyede bizonytalan annak kapcsán, hogy a bevándorlás- és menekültpolitika vonatkozásában jó lenne-e egységes uniós struktúra, míg 17% ellenzi azt. Talán nem véletlen, hogy az EU–Magyarország relációban évek óta komoly konfliktusnak számító bevándorlás- és menekültkérdés esetében a legkevésbé integrációpártiak a hallgatók.

Mielőtt továbblépnénk, két szempontot mindenképpen érdemes megemlíteni. Egyrészt fontos utánajárni annak, milyenek a válaszadói trendek, ha a három szakpolitikai tárgyú állítást együttesen kezeljük. Mindhárom állításra egyetlen megkérdezett sem mondott nemet (nem értek egyet, egyáltalán nem értek egyet válaszok összevonva). Nincs tehát olyan diák a mintában, aki mindhárom szakpolitika integrációját elutasítaná. Ellenben a megkérdezettek fele mindhárom állítással egyetértett (egyetérttek + teljesen egyetérttek válaszok). Ez kifejezetten magas szám. Összesen a minta 85,9%-a értett egyet legalább két szakpolitika integrációjával.

Másrészt megkerülhetetlenül adódik a dilemma, ha a fentebb tárgyalt, jog- és hatáskörök telepítésére vonatkozó kérdések esetében nem rajzolódott ki egyértelmű hallgatói elkötelezettség amellet, hogy az uniós intézmények hatalmát indokolt lenne kiterjeszteni, akkor mivel magyarázható az, hogy meglehetősen konfliktusos szakpolitikák esetében világosan integrációpártiak a diákok? Noha erre megnyugtató választ nem adhatunk, érdemes idézni, hogy Bíró-Nagy és szerzőtársai 2012-es felmérésükben szintén azt az eredményt kapták, hogy a bevándorlás- és menekültpolitika, a bűnüldözés, a kül- és biztonságpolitika, a környezetvédelem és az energiapolitika terén különösen fontosnak tartaná a magyar lakosság a brüsszeli szervekkel való összehangolt, szuverenitás-megosztásos együttműködést (a válaszadók 60–75%-a nem tartotta indokoltnak, hogy e szakpolitikák kizárólag a magyar kormány hatáskörében összpontosuljanak). 2012 óta persze eltelt tíz év, s ezen időszak során előbb bevándorlási, majd manapság, a koronavírus-járvány és az orosz-ukrán háború következtében már kül-, biztonság- és energiapolitikai kérdésekben

is feszültté vált Magyarország és az EU viszonya (mi ebből még csak a bevándorlás körül folyó politikai konfliktus hatását mérhettük).

Kérdőívünk utolsó részében a koronavírus-járvány kontextusában vizsgáltuk a diákok percepcióit az EU-ról és annak intézkedéseiről. Mivel ez egy friss téma, így viszonylag kevés előzményre támaszkodhattunk kérdéseink megfogalmazásakor. Ezúttal is általános, mindenki számára könnyen megragadható aspektusokra igyekeztünk koncentrálni. Főként az érdekelt minket, vajon a hallgatók miként látják az EU reakciókészségét a járvány okozta válságban, hogyan ítélik meg az EU közreműködését a hazai járványkezelésben, illetve hatott-e a járványidőszak alatt egyre feszültebbé váló EU kontra magyar kormány viszonyrendszer az Európa-percepcióikra. E témablokkban öt állítást fogalmaztunk meg. Ezek a következők voltak: (1) *A járványt és válságkövetkezményeit csak közös EU-s stratégia szerint lehet leküzdeni.* (2) *A járványt és válságkövetkezményeit csak önálló tagállami stratégiák szerint lehet leküzdeni.* (3) *Az EU túlságosan bürokratikus ahhoz, hogy gyors válaszokat adjon a járvány okozta kihívásokra.* (4) *Az EU jelentős pénzügyi támogatást nyújt a tagállamoknak a gazdasági válság leküzdéséhez.* (5) *Az EU jelentős egészségügyi támogatást nyújt a tagállamoknak a járvány megfékezéséhez.* A megkérdezettek számára ez esetben is a már fent bemutatott öt válaszlehetőséget biztosítottuk. Eredményeinket a 8. táblázat közli.

8. táblázat: A PTE hallgatóinak percepciói az EU intézkedéseiről a koronavírus-járvány idején

	Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Egyet is értek, meg nem is	Egyetérttek	Teljesen egyetérttek
1. A járványt és válságkövetkezményeit csak közös EU-s stratégia szerint lehet leküzdeni.	2,4%	14,5%	32,1%	39,4%	11,6%
2. A járványt és válságkövetkezményeit csak önálló tagállami stratégiák szerint lehet leküzdeni.	8,8%	43,0%	31,3%	15,3%	1,6%
3. Az EU túlságosan bürokratikus ahhoz, hogy gyors válaszokat adjon a járvány okozta kihívásokra.	0,8%	17,3%	41,0%	30,5%	10,0%
4. Az EU jelentős pénzügyi támogatást nyújt a tagállamoknak a gazdasági válság leküzdéséhez.	1,2%	12,0%	44,2%	36,9%	3,2%
5. Az EU jelentős egészségügyi támogatást nyújt a tagállamoknak a járvány megfékezéséhez.	2,0%	12,9%	45,8%	36,5%	2,4%

Forrás: szerzői szerkesztés saját adatok alapján

A 8. táblázat adatai alapján, az első két összetartozó kérdés esetében világosan kirajzolódik az, hogy a PTE-s diákok szerint a járványt és annak válságkövetkezményeit csakis közös, uniós szintű stratégia és akcióterv szerint lehet leküzdeni. A megkérdezettek több mint 50%-a értett egyet ezen állítással, miközben – párhuzamosan – szintén több mint 50% tartotta helytelennek az egyedi, önálló utas tagállami megoldáskeresések politikáját. Meg kell jegyezni azonban, hogy mindkét kérdés esetében meglehetősen magas, 30% körüli a bizonytalanok aránya. Érdekes módon, a hallgatók percepciója ugyanakkor nagyon kedvezőtlen arról, hogy az EU, a maga intézményrendszerével, képes-e gyors választ adni

egy ilyen komplex válsághívásra, mint a koronavírus-járvány. 40% egyetértett azzal az állítással, hogy az EU túlságosan bürokratikus és lassú ehhez, miközben további 40% részben azonosulni tudott e megállapítás tartalmával. Annak kapcsán, hogy az EU érdemi pénzügyi segítséggel támogatja a tagállamokat a járvány miatti gazdasági válság leküzdésében, illetve jelentős egészségügyi hozzájárulással ösztönzi a járvány megfékezését 40-40% nyilatkozott egyetértően. A 8. táblázat adatai szerint ez nem abszolút többség, sőt még csak nem is sima többség, merthogy mindkét állítás esetében 45% körüli a bizonytalanok aránya. Ugyanakkor a cáfolók 13–15%-os hányadát messze felülmúlják azok, akik az EU érdemi segítségét vélik felfedezni a járványkezelésben. A hallgatók tehát úgy látják, a koronavírus-járvány uniós szintű, közös problémaként öltött testet, s EU-s támogatással sikerült visszaszorítani.

Összegzés

Tanulmányunkban a PTE-s hallgatók Európához fűződő viszonyulását vizsgáltuk, saját kérdőíves adatok alapján, a legegyszerűbb leírói módszerekkel bemutatva alaperedményeinket. Nem kívánunk egyelőre átfogóbb következtetéseket levonni, mivel a kutatás még zajlik, a bonyolultabb statisztikai eljárások hátravannak, amelyek keretében azt igyekszünk majd feltárni, hogy a diákok érték- és normaválasztásai, valamint másokba vetett bizalma (a kérdőívünk további blokkjai) mennyiben hozhatók összefüggésbe az Európához fűződő viszonyulással, annak különböző dimenzióival. Amit a leírói adatelemzés alapján látunk, s érdemes még egyszer összefoglalni, azok a következők: (1) a diákok erős kötődést éreznek Európához (erősebbet, mint Magyarországhoz) és büszkék ezen azonosságtudatukra; (2) támogatják az európai integrációs folyamat további előrehaladását, nem szavaznának az EU-ból való kilépésre; (3) az uniós intézményekben inkább megbíznak, mint a hazaiakban, s szorgalmazzák bizonyos szakpolitikák (kül- és biztonságpolitika, bevándorlás- és menekültpolitika, klíma- és energiapolitika) EU-s integrációját; (4) bizonytalanok annak kapcsán, a többszintű kormányzati struktúrán belül hova kellene elsősorban jog- és hatásköri kompetenciákat telepíteni; (5) a koronavírus-járvány leküzdését EU-s összefogásként képzelik el, s úgy vélik, az EU jelentős támogatást nyújt a tagállamoknak e cél megvalósítása végett.

Köszönetnyilvánítás

Jelen írás az NKFIH által támogatott „Magyar fiatalok percepciói Európáról és európaiságról” című kutatás része (az FK134893 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az FK20 pályázati program finanszírozásában valósult meg).

Irodalomjegyzék

- Bíró-Nagy, A., & Laki, G. (2019). *15 év után – Az Európai Unió és a magyar társadalom*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Bíró-Nagy, A., & Szabó, A. (2021). *Magyar fiatalok 2021. Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Bíró-Nagy, A., & Szászi, Á. (2022). Az Európai Unió közpolitikai hatásának percepciói: A magyarok tudása és preferenciái az EU befolyásáról. *Politikatudományi Szemle*, 31(2), 1-69. doi: 10.30718/POL-TUD.HU.2022.2.31
- Bíró-Nagy, A., Boros, T., & Varga Á. (2012). *Euroszepticismus Magyarországon*. Friedrich Ebert Stiftung.

- Bíró-Nagy, A., Kadlót, T., & Köves, Á. (2016). *A magyar közvélemény és az Európai Unió*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Bíró-Nagy, A., Szászi, Á., & Varga A. (2022). *Mennyi Európát szeretnénk? EU-pártiság és euroszkepticizmus Magyarországon*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Boda, Zs., & Medve-Bálint, G. (2012). Intézményi bizalom a régi és az új demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 21(2), 27-54. <http://real.mtak.hu/111432/>
- Boehnke, K., Fülöp, M., Hadjar, A., Pichler, F., & Kuhn, T. (2012). *European Identity: Identification with Europe in a Time of Crisis and Rapprochement. Proposal for a New Module to be included in European Social Survey*. ESS.
- Cram, L. (2012). Does the EU need a Navel? Implicit and Explicit Identification with the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 50(1), 71-86. doi: 10.1111/j.1468-5965.2011.02207.x
- Csepeli, Gy. (2019). A vén Európa ifjúsága. *Educatio*, 28(1), 34-41. <http://real.mtak.hu/102505/>
- European Social Survey (2020). European Social Survey magyar nyelvű kérdőív. https://stessrepublic.blob.core.windows.net/data/round9/fieldwork/hungary/ESS9_questionnaires_HU.pdf
- European Values Study (2017). Questionnaire, CAPI, Hungary (magyar nyelvű kérdőív). <https://european-valuesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/full-release-evs2017/participating-countries-and-country-information-survey-2017/>
- Fligstein, N., Polyakova, A., & Sandholtz, W. (2012). European Integration, Nationalism and European Identity. *Journal of Common Market Studies*, 50(1), 106-122. doi: 10.1111/j.1468-5965.2011.02230.x
- Göncz, B. (2010). *Az európai Unió megítélése Magyarországon*. PhD doktori dolgozat. Corvinus. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/542/1/goncz_borbala.pdf
- Hardin, R. (1998). Trust in Government. In Levi, M., & Braithwaite, V. (Eds.), *Trust and Governance* (pp. 9-27). Russell Sage Foundation.
- Hobolt, S., & Tilley, J. (2014). *Blaming Europe? Responsibility without Accountability in the European Union*. Oxford University Press.
- Horváth, Z. (2012). *Handbook on the European Union*. Orac.
- Jacquier, K. (2012). *Public Support for European Integration: A Comparative Analysis*. HAL Open Science Working paper no. halshs-00768907 <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00768907/document>
- Jones, E., Menon, A., & Weatherill, S. (Eds.). (2012). *The Oxford Handbook of the European Union*. Oxford University Press.
- Lengyel, G., & Göncz, B. (2009). Elites' Pragmatic and Symbolic Views about European Integration. *Europe-Asia Studies*, 61(6), 1059-1077. doi: 10.1080/09668130903063674
- Lengyel, G., & Göncz, B. (2010). A magyar EU-tagság a közvéleményben. In Kolosi, T., & Tóth, I. Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 2010* (pp. 527-548). Tárki.
- Offe, C. (1999). How Can We Trust Our Fellow Citizens? In Warren, M. E. (Ed.), *Democracy and Trust* (pp. 42-87). Cambridge University Press.
- Pörzse, K. (2004). Közvélemény az EU-tagságról a csatlakozást megelőző években. *JEL-KÉP*, 25(4), 3-12.
- Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Cornell University Press.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge University Press.
- Tardos, R. (2004). Tudás (és nem tudás) az EU-ról: ismeretek, tapasztalatok, külső beágyazottság. *JEL-KÉP*, 25(4), 13-32.
- Vásárhelyi, M. (2004). Magyarország Európa szívében. Aggodalmak és remények, szorongások és várakozások. *JEL-KÉP*, 25(4), 33-52.
- Youth Survey 2021 (2021). Eurobarometer – European Youth in 2021. Full report. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/hu/be-heard/eurobarometer/youth-in-europe-2021>